

ЕПІЧНА ІНДІЯ І ДАВНЯ УКРАЇНА – СПОРІДНЕНІ АРЕАЛИ: ГУДЖАРАТ-СУРАШТРА-КРИМ

Степан НАЛИВАЙКО

науковий співробітник відділу цивілізаційного генезису України ННДІУВІ

Анотація. Знайомство з давньоіндійською пам'яткою «Тіртха-ятра» («Проца до святих місць») з «Араньяка-парви» («Лісової»), третьої книги «Махабгарати», яка є одним із першорядних джерел для вивчення історії, історичної географії, міфології, філософської і релігійної думки не лише Індії, а й Східної Європи, дозволило виявити в Україні низку ареалів, де простежуються назви, спільні з тими, які мають індійські місця прощі, зафіксовані в пам'ятці. Ареали українські: Крим, Закарпаття і Волинь, Київщина, Черкащина й Чернігівщина та індійські – Пенджаб, Раджастхан, Гуджарат і Сураштра. Саме розгляду і детальному аналізу одного з найбільш цікавих ареалів – Гуджарат-Сураштра, що має багато спільного з ареалом Україна-Крим, присвячена стаття.

Ключові слова: українознавство, індоарика, етимологія, санскрит, «Махабгарата», «Тіртха-ятра», Гуджарат, Сураштра, Україна, Крим, Дварака, Дверень, гуджари, козари, давньоіндійські і давньоукраїнські божества, імена й назви.

Сураштра – давня назва півострова Катхіявар на західному узбережжі Індії. Тож найперша подібність між Катхіяваром і Кримом та, що вони півострови. Для зачину взято шлоки (двовірші) 16-20 (розд. 86) «Лісової книги», де мудрець Дгаум'я розповідає цареві Юдгіштхірі про святі місця Гуджарату й Сураштри.

16-20. Тепер я оповім тобі, о владико людей, які святі місця, обителі, гори, озера й ріки [відомі] в країні Сураштрі. Там, оповідають брахмани, є... побіля океану Прабгаса, тіртха Тридесяти [богів], о Юдгіштхіро! Там є прекрасна Піндарака, де живуть подвижники, а ще – гора Уджаянта, де прочанин одразу досягає найвищих звершень. Там можна чути старовинні рядки, які колись наспівно промовляв Нарада, ватаг божественних мудреців: Хто на цій священній, птаством і звіриною багатій горі Уджаянті, що в Сураштрі, піддає свою плоть суворому подвижництву, той піднесеться на вище небо [4, 206].

Міфічно-астрономічний аспект. Прабгаса – сучасний Сомнатх, тіртха особливої святості, де, як вважається, загинув Крішна. Тут прочанський маршрут, що йшов на південь, завертає на захід. Прабгаса означає «Возсяння», назва сходить до міфу про те, як праотець Дакша прокляв Місяця-Чандру, чоловіка своїх 27 доньок, уособлень 27 місячних сузір'їв. Місяць після одруження мав щодня відвідувати одну зі своїх дружин, проте найбільше прихилився лише до Рохіні. Інші сестри кілька разів жалілися батькові на його неувагу, і той покарав зятя – він став марніти й убувати. Але потім Місяць омився в Прабгасі, де священна Сарасваті впадає в океан, і знову засяяв, як раніше. Приписи радять, що прощу до Прабгаси найкраще здійснювати під час місячних заменень. Рохіні називалося не тільки місячне сузір'я, так звали й матір Баладеви-Білобога – землеробського божества. А дружина його звалася Реваті, як іще одна дружина Місяця, теж місячне сузір'я.

Північна частина Сураштри в давнину називалася Анарта, а Баларама, старший брат Крішни, був одружений із царівною Реваті, дочкою царя Ревати – правителя саме Анарти. Анарта займала частину нинішнього півострова Катхіявар на узбережжі Гуджарату, її столицею був Анартапур «Анартопіль», ототожнюваний із Дваракою, столицею Крішни, жителі Анарти в епосі – піддані Крішни. Назву складають ан+арта, де ан – заперечна частка,

арта – «лад, закон, праведність». Тобто Анарта – «Неправедна (країна)», а в такому разі назва її тотожна назві Аратта «Не-державна» (детальніше про це в статті «Аратта, Трипілля й Україна» [8, 42–57]). «Махабгарата» описує Анарту як країну, де правили ядави, тотожні літописним ятвягам, їхньою столицею була Дварака, яку на морському острові звів Крішна, коли постійні напади ворогів змусили його залишити місто Матхуру, де минули його дитячі та юнацькі роки.

Отож, Рохіні й Реваті – імена матері й дружини Баладеви-Білобога – назви місячних сузір'їв. Ім'я самого Місяця – Чандра як Шандра й собі рясно відбите в українських прізвищах і назвах, як і в Індії: біля Миронівки на Київщині, зокрема, є річка й село Шандра, в українців побутує прізвище Шандра й численні похідні. Тож перед нами невіддільний від астральних культів землеробський календар, який засвідчує: людині, що витворила цей календар, була осілою, землеробською, а батьківщиною такого календаря є і Давня Україна.

Історичний екскурс. Сураштра – давня назва півострова Катхіявар на західному узбережжі Індії і добре відома країна в Давній Індії, жителі її не менш відомі сураштри. Назву Сураштра (Сураттха, Суратта, кит. Су-ла-чха) знають «Рамаяна», «Махабгарата» й інші джерела. Буддійські джатаки (повчальні оповідки про життя Будди) мовлять, що уздовж Сураштри текла річка Шатодіка, на берегах якої жили відлюдники, що перебралися сюди з інших місць. Назву Шатодіка складають шата «сто» + удака-удіка «вода», тож назва означає «Стовода», бо, очевидно, мала багато приток; її семантичний двійник – річка Шатадру «Стобіжна» в Пенджабі-П'ятиріччі й українська Стоход, притока Прип'яті.

Своїм розквітом давня Сураштра завдячувала торгівлі, вона мала сангхову, тобто общинну форму правління (санскр. сангха «община»). Китайський прочанин Хуан Цзян пише, що столиця Сураштри лежала в узніжжі гори Юх-шанта (санскр. Удджаянта). За Страбонем, завоювання в Індії здійснювали греко-бактрійські царі Менандр і Деметрій, які захопили й царство Сараостос (Saraostos) – Сураштру. Птолемей згадує країну Syrastrene, ототожнювану з Сураштрою, яка простягалася від гирла Інду до затоки Кач і була в часи Птолемея однією з трьох частин Індо-Скіфії. Після скіфської експансії Сураштра потрапила під владу династії Гуптів,

що підтверджує напис імператора Скандагупти (455–480 рр. н.е.). А печерний напис в *Удаягірі* «Удай-горі» (пор. укр. *Удай-ріка* та *Одайпіль* на Київщині, якому тотожний інд. *Удайпур*) повідує, що Скандагупта «день і ніч думав, як би його найпевніше уберегти Сураштру від ворожих зазіхань». Наскельний напис скіфського царя Рудрадамана (II ст.) згадує Тушаспу, правителя Сураштри, і називає його *яван-раджа* – «грецький цар» [20, 297–299].

Сураштрою в часи Скандагупти правили шакські (скіфські) правителі, так звані *мурунди*. Давньоцейлонські хроніки терміном *мурунда* означають саків-скіфів, вони ж мовлять, що *мурунда* – володар у скіфів, він вважається земним утіленням бога Варуни, який і сам *Мурунда* «Владика, Правитель». Давньоцейлонська «Історія Сігірі» зазначає, що *мурунда* споріднене з санскр. *vridha* «ватажок, старійшина» [21, 136] і сходиться до дієслівної основи *vardh-vridh* «рости, посилюватись, дужчати» [14, 568]; їй відповідає слов'янська основа *валд-влад-волд-волод*, відбита в низці давньослов'янських термінів (*влада, владика, володар*) та імен (*Володар, Володимир, Владислав, Роговолод, Всеволод*). Тож *vridha* через проміжні форми *вуруда-вурунда* прибрало форми *мурунда* (чергування *в-м* властиве й слов'янським мовам, наприклад, укр. *вандрувати* й *мандрувати*). Найцікавіше те, що останній перепіс населення засвідчив, що і в сучасній Україні проживають *мурунди* (детальніше про це у статті «Варуна, Посейдон і Дажбожі внуки» [9, 68–81]).

Топонімно-географічна характеристика краю і виходи на Україну. Поверхня півострова Катхіявар, давньої Сураштри, трохи підвищена в центрі, поступово понижуються до гуджаратських рівнин і прибережних низовин. Найбільш високі гори Гірнар досягають 1117 м. Тут збереглися розріджені ліси, де (єдине місце в Індії) мешкають азіатські леви – їх близько 200 охороняється в заповіднику. У Гуджараті, окрім затоки Кач, є і півострів *Кач* і місцевість *Качський Ранн* [14, 145]. Півострів *Кач* – в основному засолені морськими водами пустеля, відділена від материкової частини на суші солончаковими болотами. Дощового сезону ці безживні простори затоплюють морські води, а сухого сезону вкриває засохла кірка з багнюки й солі. Близько 80% території півострова для обробітки непридатні. *Качх* означає «болотиста місцевість, затоплюваний берег», тому в основі цих назв відбиті саме ці особливості місцевості [15, 240–243].

Річку *Кача*, що впадає в Чорне море, маємо в Західному Криму, у верхів'ї вона – *Біюк-Узель-Кача*; там і селище *Кача* й *Качикален* – ущелина й місто, а також долина *Качинська*. Дослідник індоаріки в Північному Причорномор'ї Олег Трубачов наводить і інші кримські назви: *Качека* – пристань на мису *Яга-Качик*, пізніші *Таш-Качик*, *Яга-Качик*, *Качик*, *Джермай-Качик*. Слід гадати, що *Качик* – суфіксальне твірне від д.-інд. *качха* «берег, береговий, прибережний»; поєднання з тюрк. *яга* «берег; береговий» (*Яга-Качик*) має характер калькування, перекладу давнішої назви [17, 243]. Є річки *Качава* (бас. Дністра), *Качаха* на Київщині, притока Вересні, *Качела* на Чернівецьчині (бас. Черемошу-Прута), болото *Качемак* на Донеччині, колись притока Буйволової, що впадає в Азовське море [16, 243]. У тому ж Криму засвідчено *Качі-*

кальян, який тлумачать «Гарний берег», таку назву має печерний монастир у селі Кудрине; назва нібито складена з *качха* «берег» + *кальян* «гарний, чарівний, благодатний», хоча й тут, як і в попередньому прикладі (*Яга-Качик*), цілком може бути калькування і переклад давнішої, вже незрозумілої назви. Тобто *кач* тут може бути семантичним двійником назви *кальян*, бо інд. *кальян* справді означає «гарний, вродливий, чарівний». Прикметно, що на Донеччині назву *Кальянова* має нині якраз болото, колись річка, судячи з назви у жіночому роді, притока Кальміусу, що впадає в Азовське море [16, 233].

Сураштра й Україна. Сураштра входила до складу давньої держави *Гуджарраштри*, нині вона частина штату Гуджарат. Назва її в буддійських джерелах *Сураттха*, *Суратта*, згодом *Сурат*, де *рат* – залишок первісного *раштра-раттха-ратта* «країна, держава». Назву складають *су+раштра*, де префікс *су* означає «добрий, хороший, славний» (він наявний в українських гідронімах *Супій* і *Суджилка* «Доброводка») і посилює значення основного слова *раштра*, відбите в козацьких і сучасних українських прізвищах *Розтропа* (санскр. *Раштрапа* «Захисник країни», пор. суч. *Розтропович*), *Розтрипа*, *Рострухан*, *Лаштабида*, *Лаштабедін*, *Лаштабега*, *Лаштабека* [10, 153, 217]. Тож *Сураштра* означає «Добра держава», «Праведна країна». Та найцікавіше й найважливіше те, що назва *Сураштра* виявляється семантичним двійником назви *Україна*, якщо зважити, що індійському префіксу *су* відповідає іранське *ху-гу*. Назви *Су-раштра* й *Гу-країна* мають однакову структуру й значення, бо перші компоненти в них тотожні етимологічно (походженням і значенням), а другі – семантично, значеннєво.

Низка свідчень, вибудована в логічний ряд, дозволяє по-новому поглянути на назву *Україна*. *Ірландія*, *Ісландія*, *Шотландія*, *Фінляндія*, *Дойчлянд*, *Дагестан*, *Пакистан*, *Хіндустан*, *Багладеш* мають компонент зі значенням «країна» (*ланд-лянд, стан, деш*), такий компонент є і в назві *Україна* – *У+країна*. Виходить, що розгадка криється в одному *У*. Що ж то за слово, від якого зосталася одна літера? Це слово *го*, що має різновиди *гу-gau-gava* й означає «самка, корова; самець, бик, тур». В українській мові *го-гу* відбиті як *го-гу* або *а-о-у*. Санскр. *gotra* «рід» (досл. «гурт корів») – укр. *отара*; *го-гу* в українській мові відбите і як *ха-хо-ху-го-гу*: інд. *gosayin* «господар» (досл. «власник корів-худоби») і укр. *хазяїн*, санскр. *gudabha* і укр. *худоба*, індійські імена *Gopta*, *Goptar* «Охоронець худоби» і українські прізвища *Хопта*, *Гоптар*. Тож виходить, що первісно *Україна* мала форми *Гукраїна* й *Вукраїна*, звідки і *Вкраїна*. Точнісінько так просторічними формами назви *Умань* є *Гумань* і *Вумань*, а жіночого імені *Устя* – *Густя* і *Вустя*. Тож первісне *Гукраїна-Вукраїна* «Край-Країна Тура-Бика» прибрало остаточного вигляду *Україна*, а насельники *Гукраїни-Вукраїни-України*, природно, – *гукраїнці-вукраїнці-українці-українці* або *кравенці*, як у «Велесовій книзі», тобто *кравенці-коровичі-бичичі-туричі*. Як давньослов'янське *karv-korv-krav-korov* «корова; бик» відобразилося в збірному етнонімі *кравенці*, так і його найдавніший синонім *го-гу-gau-gava* (пор. англ. *cow*) відбився в назві *Україна*.

На дощечці 7є «Велесова книга» мовить: «Дажбог нас народив од корови Замунь, тому

ми – *кравенці*: скіфи, анти, руси, боруси й сурожці». В іранських та індійських мовах замієн «земля», тож *Корова Замунь* – це *Корова-Земля*. Тому сини Корови Замунь-Землі й Дажбога-Небесного Бика – *кравенці, коровичі*. По матері вони *кравенці*, по батькові – *туричі, бичичі*. Що, власне, одне й те саме: польське діалектне *kaŋ*, якраз і відбите в етнонімі *кравенці*, означає і «корова», і «бик, тур, віл». Слова «Велесової книги» про коровичів-кравенців підтверджує і «Рігведа», яка містить прикметні слова, що їх ведійські мудреці-ріші, творці вед, звертають до Матері-Землі: *Земля – Мати, а я – син Землі!* Цей вислів із «Рігведи» має пряму дотичність до слів «Велесової книги».

Етнонім *кравенці* – семантичний двійник етноніма *таври*, який виводиться з грецького *tavros* «бик», а візантієць Іоанн Цец (XII ст.) ототожнює назви *таври* й *руси*. Тобто етноніми *таври, руси, кравенці* – семантичні двійники, вони означають «коровичі, бичичі, туричі». *Таври* – ті ж *руси*, а *таври-руси* й *поляни-руси* – одна й та сама людність, для візантійських авторів *таври-руси* й *поляни-руси* – нероздільне ціле. *Таврика-Крим* і *материкова Русь-Україна* географічно й історично невіддільні, зв'язки відомих іще за Троянської війни *таврив-русів* і *подніпровських полян-русів*, літописного *Корсуня* і *Киева* – споконвічні й неперервні. Не випадково через 13 століть після Херсонеської присяги саме з *Корсуня-Херсонеса*, столиці *таврив-русів*, прийшло християнство до *Киева*, столиці *полян-русів* і *Киеворуської держави*; сам *Корсунь-Херсонес*, за деякими даними, прийняв християнство у V ст. *Веди, шастри* й *дгарму* знали не лише *скіфи-сколоти*, а й *руси-таври-поляни*. Та воно й зрозуміло: адже *скіфи-сколоти* й *таври-руси-поляни* – ті ж *кравенці-українці*, як це впевнено констатує «Велесова книга». Прикметно, що етнонім *кравенці* включає п'ять давньоукраїнських племен, «Рігведа» знає п'ять ведійських народів, які в «Махабхараті» сукупно називаються *каурави, каврави*. А на Черкащині три річки й два населені пункти мають назви *Коврай* і *Каврай*, сама ж Черкащина – один із «найіндійськіших» ареалів України, поряд із *Чернігівщиною, Волинню, Закарпаттям* і *Кримом*.

Етнонім *кравенці* – найдавніша писемна фіксація сучасного етноніма *українці*. Назва *українці* – набуток найдавніших історичних часів, у формі своїх семантичних двійників вона існувала в *трипільській, скіфській, долітописній* й *літописній* часи. Її значенневими відповідниками є етноніми *кімери-сівери-кімерійці, таври, скіфи, бористеніти, сугдейці-сурожці, руси-русичі, укри-україни, волиняни, галичани, гуцули, бойки, туровці*. Так само й назва *Україна* сягає найдавніших часів, у формі своїх семантичних двійників *Таврика, Скіфія, Бористен, Окситанія, Русь* вона існувала на наших теренах з *трипільських часів*, існує і нині як *Україна, Волинь, Гуцульщина, Буковина, Бойківщина, Остерщина*. Ці семантичні двійники, хоч і різні лексично, означають одне – *Край-Країна Тура-Бика*. А найголовніше те, що всі ці етноніми й назви індоевропейські і пояснюються з індоевропейських мов. З чого і основоположний висновок: на давніх українських теренах справіку жила індоевропейська людність. Тож і в *Трипілья* – індоевропейські витоки (детальніше про це в статті «Українці, Україна, Трипілья: кризь призму вед і шастр» [7, 3–20]).

Сурадж'я і Сураж-Сурож. Синонім до назви *Сураштра* – *Сурадж'я*, де *радж'я* – теж «край, країна, держава», а *су* – префікс, що надає слову вищої якості. Тож і *Сурадж'я* означає «Добра-Гарна країна», тобто «Праведна-Доброчесна країна». Назва споріднена з давньоукраїнськими назвами *Сурож* у *Криму* й *Сураж* на *Чернігівщині* [7, 148–149]. Особливо цікавий *кримський Сурож*, спершу *таворуське поселення*, засноване, за «Велесовою книгою», у VIII ст. до н.е., а в III ст. до н.е. захоплене греками. Тож першопочатково *Сурож* – *таворуське місто*, а не *грецьке*, як те доводять історики-античники, як, до речі, і *Херсонес Таврійський* – літописний *Корсунь*. «Велесова книга» теж сприймає назву *Сурож* як «Сонячне місто», а *Сураж* на *Чернігівщині* фонетично іще ближчий до санскр. *сурадж* «сонце». «Велесова книга» знає і етнонім *сурожці*, який разом з етнонімами *скіфи, анти, руси* й *боруси* складає сукупний етнонім *кравенці*, найдавнішу (V–IX ст.) на сьогодні фіксацію сучасного етноніма *українці* [5, 6–23]. Оскільки етнонім *кравенці* й інші чотири етноніми, які складають його, означають «коровичі, бичичі, туричі», то таке саме значення мусить мати й назва *сурожці*, інакше – *сугдейці*.

Це наштовхує на думку, що можливе й інше тлумачення назви *Сурож*: від інд. *су-врїш* «чудовий sameць-бик», або, що одне й те саме – «могутній sameць-бик». Де санскр. *врїш* «sameць, бик, тур» на іранському і слов'янському ґрунті (через відпадиння початкового *v*) має форми *рош-рос-рус*, що й відбили іранські імена *Рустам* і *Руслан*, назви *Русь, Рось, Росава, Роська* (інша назва – *Sameць*) та етноніми *руси, русичі*. У такому разі етнонім *сурожці*, отже, й *сугдейці*, справді означає «бичичі, туричі» й цілком узгоджується з іншими чотирма етнонімами сукупного етноніма *кравенці*. Відомий іраніст В. Абаєв припускає, що назву *Сугдея* скіфи принесли з Середньої Азії, де була країна *Согд, Согдіана*, жителі якої *согди, согдійці*. Найдавніша форма назви її в давньоперських написах *Suguda*, в «Авесті» *Sugda*. *Suguda* розкладається на *su+guda*, де *su* – вже відомий префікс, що надає слову вищої якості, а *guda-gud-gut* – те ж (із нарощеним *d/t*) *go-gu* «sameць, бик», йому відповідає шумер. *gud* «бик», яке в клинописних текстах часто означає і «богатири, герой». Тож *сугуди-согди* означає «справжні бики-тури», інакше – «могутні богатири», і є значенневим двійником етнонімів *скіфи, масагети, боруси* й збірного етноніма *кравенці*, у який і входять *сурожці-сугдейці, скіфи, боруси, руси* й *анти*. Сюди ж стають слов'янські етноніми *сагудати* й *гуцули* [10, 83, 225, 255, 261, 263].

Гуджарат і гуджаратці. Сучасний штат *Гуджарат*, давня *Гурджараштра-Гуджараштра*, означає «Країна гурджарів-гуджарів» і займає на північно-західному узбережжі Індії приморські низини, обрамлені зі сходу і північного сходу горами, й півострови *Катхіявар* (*Сураштра*) і *Кач*. На заході він межує зі штатом *Раджастан* і мусульманським *Пакистаном* (утвореним 1947 р., після розділу Індії за релігійним принципом), кордон із якими проходить по пустелі. Уздовж приморських низин і далі на північ уздовж хребта *Араваллі* пролягають лінії найважливіших зв'язків із *Делі* та всієї *Північної Індії* з *Бомбеєм* (нині *Мумбаї*), із західним узбережжям. Долини річок *Нармада* і *Тапті*, нижні частини яких утворюють *Південний Гуджарат*, відкривають шляхи в *Центральну*

Індію. Берегова лінія штату (1 650 км) – майже чверть загальної протяжності морських узбережжя країни. З давніх часів успішні морські порти Гуджарату – Бгаруч, Сураат, Камбей, Окхата ін. – провадили жваву торгівлю з країнами Близького Сходу, Східною Африкою, Індонезією і греко-римським світом. І нині торгова верства гуджаратців складає основну масу індійських переселенців у східноафриканські країни.

Сучасний індійський штат Гуджарат існує з травня 1960 р., коли двомовний доти штат Бомбей розмежували за мовним принципом. Столицею штату став *Гандінагар* «Місто Ганді», назване на честь Махатми Ганді – національного героя Індії, лідера руху за ненасильницьке звільнення країни від англійського панування, творця індійської незалежності, батька індійської нації. Справжнє його ім'я – Мохандас Карамчанд Ганді (1869–1948), але він більше відомий світу як Махатма Ганді (*Махатма* «Велика душа»). Народився 2 жовтня 1869 р. в Гуджараті (Західна Індія), на березі Аравійського моря, в приморському місті Порбандар (*бандар* «порт, гавань»), примітному тим, що тут здавна було відоме місце прощі. У сучасні дні це місто стало загальноіндійським місцем прощі, бо тут, на батьківщині Махатми Ганді, йому споруджено величний мавзолей – «Храм Слави».

Нинішні гуджаратці (понад 60 млн. чол.) живуть в Індії (1% у Пакистані), більшості їх – індуїсти (89%), мусульмани (8%) й джайні (менше 2%). Традиційні заняття – орне землеробство й скотарство, високо розвинене бавовно- й шовкоткацтво, розпис кераміки, різьба по дереву й каменю, чеканка, золотарство. Живуть у долинах річок і в горах, мають репутацію воїнських людей, їхні пісні й інший фольклор оспівують героїчне минуле [15, 240–241]. Походження гурджарів-гуджарів-гуджаратців досі дискусійне. Антропологічно вони належать до альпійського й динарського расового типу; до останнього, за Ф. Вовком, належать і 45% українців. Порівняно з пенджабцями й раджастханцями, своїми історичними й нинішніми сусідами, гуджаратці приземкуватіші й виявляють помітну схожість із жителями Грузії (перс. *гурджі* «грузин»), у басейні Сіверського Дінця зафіксований яр *Гурджієва*, колись річка, судячи з назви в жіночому роді; на Львівщині, в басейні Дністра, є потік *Гурджанський*, притока річки Славки; в українців досить поширені прізвища *Гурджій*, *Гуржій* та похідні від них. Дехто навіть припускає, що назви *гуджари-гуджарці*, *Гуджарат-Гуджарія* та *аджари-аджарці* й *Аджарія* споріднені [2, 249–250]. Інші дослідники вважають, що вони – одне з ефталітських племен, яке на початку I тисячоліття прийшло до Індії разом із гунами, а про їхній шлях із Пенджабу до Гуджарату через Раджастхан свідчать назви *Гуджарат*, *Гуджранвала*, *Гуджархан*, *Гуджарг'арх*. Як засвідчує «Харшачаріта», давньоіндійська літературна й історична писемна пам'ятка, у VII ст. Західний Пенджаб називався *Гунадеша* «Країна гунів» (*деша* «країна»), а давня брахманська назва всього Пенджабу – *Аратта-Араштра*. Інша назва гунів – *хіоніти*, *ефталіти*, вони теж безпосередньо причетні до давньоукраїнської історії. Візантійські джерела називають ефталітів *хіоніти* або *білі гуни*, сірійські – *abdelai*, вірменські – *heptal* або *teptalk*, арабські – *haital* і *heital*. Давньоруським джерелам північна частина Індійського субконтиненту відома під назвою *Ефілат*, або *Земля*

Ефілатська, тобто «Країна ефталітів», «Край ефталітський» [10, 100, 246].

Гурджари-гуджари й козари-хозари. Між Сураштрою і Україною простежуються й інші прикметні зв'язки. Основна людність Гуджарату й Сураштри – *гуджари*, нині *гуджаратці*, батько індійської незалежності Махатма Ганді якраз виходець із гуджарів-гуджаратців, він *гуджарин* (пор. укр. *хозарин*, *козарин*). А гуджари співвідносні з літописними хозарами, які залишили в українській історії помітний слід. Сураштрою часів «Махабгарати» правили *ядави*, тотожні літописним *ятвягам*, а *ядави* – плем'я *Крішні-Чорнобога* і його старшого брата *Баладеви-Білобога*, імена обох рясно відбиті у прізвищах запорозьких козаків і сучасних українців. Дружиною Баладеви була *су-раштрійська*, тобто *гу-країнська*, царівна *Реваті*, брата якої звали *Реват*, а діда – *Рева*. Українці ж мають прізвища *Рева*, *Реут*, *Ревут*, *Ревутенко*, *Ревуцький* і багато інших – лише «Реєстр» 1649 р. засвідчує понад 40 різновидів подібних козацьких прізвищ [8, 259–267]. Тож якщо маємо такі значущі паралелі на етнонімно-антропонімому рівні, то не виключено, що вони є і на інших рівнях, в тому числі й на топонімно-гідронімому та світоглядно-міфологічному.

Гуджарат – трансформована назва колишньої назви *Гурджарраштра*, *Гуджарраштра*, де *раштра* стало спершу *ратта*, а тоді *й рат*, як у сучасних назвах *Гуджарат* чи *Сураат* (відбиття давнього *Сураштра-Сураатта*) – так нині називається місто в Гуджараті, яке в XV ст. відвідав тверський купець Афанасій Нікітін, котрий у своїх подорожніх нотатках передає назву *Гуджарат* як *Кузьрат*, *Кузьзрат*, *Кучьзрат* – так він сприймав її на слух. За слов'янськими фонетичними законами назва *гуджари* мала прибрати форм *гужари-гузари-хозари-хазари* або *кужари-кузари-козари-казари*, що підтверджують українські топоніми, гідроніми й антропоніми дані. Відчутний козарський (хозарський) струмінь засвідчується в Україні на кількох рівнях, надто на топонімому, гідронімому й антропонімому. Підтверджують це козацькі й сучасні українські прізвища *Гузар*, *Козар*, *Козара* (нинішній міністр закордонних справ має прізвище *Кожара*), *Козарик*, *Козарин*, *Козарець*, *Козаревич*, *Козарецький*, *Козаренко*, *Козариненко*, назви *Козарка*, *Козариха*, *Козарівка*, *Козаровичі*, *Козарівська*, *Козаринівка*, іноді з першим а замість *о*, наприклад, *Казарська* – ліва притока Ірпеня, назву якої і пов'язують з *козарами-хозарами*, які на теренах України засвідчені з VII ст. і котрі, як і печеніги та половці, залишили помітний слід в українській історії. Переказ із Нижньої Наддніпрянщини, зокрема, мовить про давні *Кодаки*: «Старі *Кодаки* – найстародавніше поселення. Воно вже й тоді стояло, як це запорожці звали *козарами*». Тож народна пам'ять пов'язує походження козаків-запорожців із козарами-хозарами [13], козар-хозар ототожнює з козаками, а назву *козаци* – з назвою *козари-хозари*. Свого часу побутувала й так звана *хозарська концепція*, що обстоювала походження козаків від хозарів; її відбили, зокрема, Конституція Пилипа Орлика (в преамбулі), «Літопис Самійла Величка» й «Історія русів», писані у XVIII ст.

Є підстави припускати, що етнонім *гурджари-гуджари* трансформувався в *гужари-гузари-козари-хозари*, бо інд. *дж* у слов'ян регулярно відбивається як *ж*: пор. інд. *джанатва*,

укр. *женитва* й рос. *женитьба*, інд. *джаніка*, *джані* – укр. *жінка*, *жона* і рос. *жена*. А ж, в свою чергу, змінюється на з (інд. *джа* «народжений, син», *дзе* в грузинських прізвищах). Початкове інд. *г* може тут ставати *х*: інд. *гудабга* й укр. *худоба*, інд. *гопта* «воїн, захисник» (досл. «охоронець корів, пастух») і українські прізвища *Хопта*, *Хобтя*, чи й зовсім зникати: інд. *готра* й укр. *отара*, інд. *Гопалан* і гр. *Аполлон*. Українське означення домогосподаря *хазяїн* тотожне індійському *госаїн*, де *го* – «корови, худоба», а *саїн* – «власник, господар». Одне з означень домогосподаря у гуцулів – *газда*, санскритський відповідник його *гріхастха*, де *гріха* – «оселя, житло», *стха* – «бути, стояти». *Гріхастха* дослівно означає «який має оселю», слово має і форму *гехаста*, звідки й *газда*. А *гехастхіні* – гуцул. *газдиня* [8, 313–320].

У середньовічній індійській історії важливу роль відіграла так звана *джато-гуджаро-радхпутська спільнота*, де джати-пенджабці (пор. *готи-гети*), гуджари й радхпути, в свою чергу, споріднені з українськими половцями й печенігами. Прийнято вважати, що гуджари, джати й радхпути належать до племен, які з'явилися в Індії за ефталітських завоювань, що в їхньому етногенезі наявний відчутний скіфосакський компонент, а нинішня Україна – колишня Скіфія. Між радхпутами, джатами й гуджарами здавна існували тісні взаємозв'язки, їхню спорідненість підтверджує і те, що чимало родових груп у них мають однакові назви [18, 22]. Якщо на теренах Давньої України джати засвідчені як готи-гети, якщо тут засвідчені половці і печеніги, мовно й етнічно споріднені з радхпутами – індійськими «козаками», то тут мала бути присутня й третя складова цього союзу – *гуджари*. За таку складову і слід вважати *козарів-хозарів*. У VIII–XII ст. в Делі правила династія Томарів, що походила з радхпутів, а їхнє князівство називалося *Харіяна* (нині штат, пор. укр. *Оріяна*). А в Україні знатний половецький рід *Томари* дав низку видатних постатей: козацьких полковників, отаманів, дипломатів і сенаторів. У XIX ст. градоначальником Києва був Лев Томара [8, 71–79].

21–24. Там [стоїть] і святе [місто] *Двараваті*, в якому перебуває Губитель Мадгу, зрима втілення Давнього Бога; воїстину він – осереддя вічної дгарми!.. З усіх очищальників від гріха, найвищий Очиститель – Говінда... Лотосоокій, предковичний Бог богів – Харі, чий дух недосяжний для подвижника, перебуває в усьому троїстому всесвіті; там же (у *Двараваті*. – С. Н.), він явлений як Мадгусудана – Губитель Мадгу [4, 206].

Саме в Сураштрі, за «Махабгаратою», на західному узбережжі Гуджарату, на березі Аравійського моря, в західній частині півострова Катхіявар, воїн і бог Крішна звів свою столицю *Двараваті*, *Двараку* «Багатобрамну» (санскр. *двара* і укр. *двері* тотожні), нині знамените місце прощі. Постійні напади ворогів та інші несприятливі обставини змусили Крішну і його плем'я залишити попередню столицю Матхуру й піти в Країну гуджарів (нинішній Гуджарат), де на острові серед моря він і звів собі нову столицю. Після смерті Крішни вона пішла під воду, а сталося це, як свідчать давньоіндійські джерела, 18 лютого 3102 р. до н.е. Тоді ж почалася і так звана *Калі-юга* – нинішня епоха, характерна особливістю якої – дедалі більша деградація суспільства й занепад

моральних, етичних і суспільних норм. І загинув Крішна, за епосом, як і Ахілл, герой «Іліади» й Троянської війни, від попадання стріли в п'ятку. А батьківщина Ахілла, як мовлять грецькі міфи, – південь України, у Криму й досі є назви, пов'язані з ним [5, 143–145]. А на Волині, де наявний могутній індоарійський топонімний пласт (*Гупали*, *Рахмани*, *Пульмо*, *Світязь*, *Шайно*, *Шацьк*, *Ятвяги*, *Ятвязь*), засвідчені назви *Дворець*, *Двірець*, побутують прізвище *Дворак* (пор. чеське *Дворжак*), *Дворський* і легенди про міста, які пішли під воду або провалилися під землю. Тож Гуджарат і Україна, Сураштра й Україна, гуджаратці й українці, сураштри й українці мають чимало спільного в етнічному, мовному й історичному плані.

Дварака й літописне місто Дверен. Київський літопис знає місто *Дверен*, яке десь 1192 р. князь Рюрик подарував берендеївському князеві чи воеводі Кунтувдію, котрий, скривджений Святославом, перемертнувся до половців і почав грабувати подніпровські села. Щоб трохи вгомонити «хороброго наїзника», Рюрик дав йому містечко *Дверен* на Росі, зараз село *Деренковець* на Черкащині (Корсунь-Шевченківський р-н), де виявлено поселення і кургани скіфської доби, поселення черняхівської культури, поселення і могильник часів Київської Русі [7, 49]. Тому постає низка запитань: чому місто називалося саме *Дверен* від *двері*, а не *Дворен* чи *Двірень* від *двір*, чому подібна назва є в інших ареалах і чи не означає це, що людність Київської Русі знала про Крішну і його столицю більше, ніж ми собі уявляємо? Чи, може, руси й берендеї добре знали й чули про індійську *Двараку-Дварку* і таке дарування не випадкове? Тим більше, що половці виявляються не тюркською, а індоарійською людністю, як і печеніги, ногайці та берендеї. Назва *Дверен* чи *Дверень* несе, по суті, те ж значення «Багатодверна», «Багатобрамна», що й індійська назва *Дварака*, різновиди якої *Дваріка*, *Дварка*, *Двараваті*. Останнє через етимологічну тотожність інд. *двара* й укр. *двері*, інд. суфікса *ваті* й укр. *виця* цілком може передаватися українським *Дверовиця*.

«Етимологічний словник літописних назв» дає таке пояснення: *Двьрън*: 1) як місто в Київській землі на річці Рось; як давнє місто *Дерновський* та сучасне село *Деренковець* Корсунь-Шевченківського р-ну на Черкащині; 2) як поселення черкасів між Россю і Тясмином; під 1192 р. літопис повідомляє: «и да емоу горьдъ на Рси Дверень Роуской земли дьяля; Кундудвєя (*Балодей*, *Сакдей*, *Хардей*, *Матирдей*) остави и даде ему город на Роси Дверень, Рускія ради земле»; пор. уроч. *Древенщина* біля міста Канів на Черкащині; втім, *Древенщина* навряд чи стає сюди [7, 49]. Російська дослідниця В. Нерознак пояснює *Дверень* як коротку форму прикметника від давньорус. *двьерь*, *двирь* «ворота», рос. *дверь* «створ, закриваючий вход в помещение», діал. *дверь* «ворота», укр. *двері* «дверь», білор. *дзверы* [12, 65].

У санскриті *двар*, *двара* означає «отвір, пройма»; «двері, ворота, брама» [14, 294], а *дварака-дваріка-дварка* – «дверна-ворітна-брамна», «з дверима-ворітьми-брамами», тобто «багатодверна-багатоворітна-багатобрамна», від нього й утворена назва столиці Крішни в західній частині нинішнього Гуджарату. Із *двар-двара* «двері, ворота» утворена низка санскритських термінів, які в сучасних індійських мовах вжиткові й

досі, щоправда, вони іноді дещо переосмислені: *двараракшін* (досл. «охоронець дверей-воріт»), *дварастха* (досл. «який стоїть при дверях»), *дварін* (досл. «дверний»), *дваріка*, *дварапала*, *дварапаті* «ворітник» (рос. «привратник»), де *паті* споріднені з балт. *pats*, рос. *батя* й укр. *батько*, а *пала* «захисник, охоронець» [14, 392], відбите в етнонімах *пали*, *поляни*, *поляки*, термінах *полк*, *полковник* і *полководець*, іменах *Палак*, *Святополк* і *Ярополк*, назвах *Палакій* і *Семиполки* й собачій кличці *Полкан* «Сторож». Терміни *дварчар* і *дварапуджа* (досл. «придверна молитва») означають церемонію врочистого прийому жениха на порозі оселі нареченої, історичний термін *дварапала*, *дварапаль* означував стражника, вартового, охоронця царського палацу чи міських воріт, а нині прибрав значення «швейцар» або «сторож». Термін *двара-пандіт* означував вченого-брахмана при царському дворі (тут *двара* якраз виступає в значенні «царський двір», «оточення царя»). Наявність у санскриті терміна *дварін* у значенні «охоронець дверей-воріт» (досл. «дверник») наштовхує на думку, що й *Дверень* на Росі входив до системи оборонних укріплень, зведених для захисту полянсько-руської землі. Тоді назва *Дверень* відбиває її призначення як укріплення, фортеці.

Далі В. Нерознак зазначає: «До давньоруської назви міста, утвореного від слів зі значенням «ворота», пор. іще *Воротинеськ* від давньорус. *ворота*» (11а, 65). Де *Воротинеськ* – місто вже в Чернігівській землі, вперше згадане в Іпатіївському літописі під 1155 р. Авторка пояснює, що назва *Воротинськ* утворена від давньорус. *ворота*, укр. *ворота*, білор. *вароты*, старослов. *врата*, польськ. *wrota*, чес. *wrata*, болг. *врата*, сербо-хорв. *врата* – від праслов. *vorta* «ворота, двері». І додає, що допустима реконструкція проміжної форми *воротынь*, від якої за допомогою топоформанта *еськ* утворена назва *Воротинеськ* [12, 50]. Князів Воротинських знають літописи; десь у 1155–57 рр., повідомляє літопис, Юрій Володимирович (Довгорукий) призначив своїм синам уділи, і тоді ж Святослав Ольгович помінявся містами зі своїм небожем, узяв у нього Снов, Карачев і Воротинськ, а йому віддав інші, свої [3, т. II, 163].

Загадке ім'я Кунтувдій. Привертає увагу і ім'я берендейського вельможі – *Кунтувдій*, де *Кунту* може споріднюватися з санскр. *кунті* «спис». Тітку Крішні, рідну сестру його батька і матір трьох братів-пандавів, звали *Кунті* «Озброєна списом», «Списниця», через що і троє її синів звалися *каунтеї*, тобто «Кунтині», в чому бачимо відлуння матриархату, коли рідство дітей визначалося по матері. А коли *Кунті* стала дружиною царя Панду, то сини її стали називатися і *пандави*, тобто «Сини Панду», або *партхави* «сини Прітхи», бо справжнє її ім'я, дане при народженні, було *Прітха*. А *Кунті* вона стала пізніше, коли її батько, цар Шурасена (санскр. *шура* «герой, богатир»), віддав на виховання бездітному родичеві, і вона стала прийомною дочкою царя Кунтібгоджі, небожа Шурасени й ватажка племені *кунтіїв* «списників». *Прітха*, перше ім'я *Кунті*, означає «Земля». Чоловічий варіант імені *Кунті* має низка і чоловічих міфологічних та епічних персонажів, зокрема син Крішні. *Кунтії* – назва народу, а *Кунті* – назва річки й ім'я богині-воїтельки Дурги-Деві, яка на теренах Давньої України під іменем *Тіргатао* (грецька передача) відома ще в IV ст.

до н.е. і зображається якраз зі списом [7, 210]. Інше ім'я богині тут і в Індії – *Томара* «Списниця»; в Україні засвідчено шляхетський рід половецького походження *Томари* «Списники». У Делі, як зазначалося, в VII–XII ст. правила раджпутська царська династія *Томарів*. А індійські раджути й українські половці виявляють мовну, тож і етнічну, спорідненість. Отож, ім'я *Кунтувдій*, швидше за все, пов'язане з воїнською сферою, зі зброєю воїна, точніше, зі списом, як і етнонім *кунтії*.

Як зазначає «Енциклопедія української діаспори» (Чикаго–Мельбурн, 1995, т. 4, с. 25), присвячена долі українців за межами історичної батьківщини, у XVIII ст. великим візіром в одному з таких гуджаратських князівств був запорозький козак на оттоманській службі Яків Малік.

Тож Україна та Індія, хоч і розділені географічно тисячами кілометрів, виявляють давні історичні, етнічні й культурні зв'язки, значно глибші, численніші й значущіші, аніж може видатися на перший погляд. Україна з найдавніших часів знає навіть не одну (колись, певно, таки одну), а дві малі Індії, про які античні й візантійські автори згадують упродовж тисячоліття, починаючи з V ст. до н.е. Низка паралелей на етнонімно-антропонімому, топонімно-гідронімому й світоглядно-міфологічному рівнях засвідчує давні зв'язки України, зокрема, із Західною Індією – Сураштрою і Гуджаратом, за англійського панування найбільш подрібненою частиною країни, де налічувалося 259 володінь Західно-Індійського, 64 – Гуджаратського агентств і 59 князівств. За незалежності (після 1947 р.) відбулося нелегке об'єднання цих численних територіальних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985.
2. Индия: карманная энциклопедия. – М., 2000.
3. Карамзин Н. М. История государства российского. – М., 1989.
4. Махабхарата. Кн. III. Лесная (Араньяка-парва). – Перевод с санскрита, предисловие и комментарий Я.В. Василькова и С.Л. Невелевой. – М., 1987.
5. Наливайко С. С. Етнічна історія Давньої України. – К., 2007.
6. Наливайко С. С. Коровичі-кравенці-українці, або П'ять племен «Велесової книги» та «Рігведи». Передмова // Наливайко С. І. Українська індоарика. – К., 2007.
7. Наливайко С. І. Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну. – К., 2009.
8. Наливайко С. І. Індоарійські таємниці України. – К., 2004.
9. Наливайко С. І. Таємниці розкриває санскрит. – К., 2000.
10. Наливайко С. І. Тисяча найновіших тлумачень давніх українських назв, імен, прізвищ (на індоіранському матеріалі). – К., 2008.
11. Наливайко С. І. Українська індоарика. – К., 2007.
12. Нерознак В. П. Названия древнерусских городов. – М., 1983.
13. Савур-могила. Легенди й перекази Нижнього Подніпров'я. – К., 1990.
14. Санскритско-русский словарь. – М., 1978.
15. Сдасюк Г. В. Штаты Индии. – М., 1981.
16. Словник гідронімів України. – К., 1979.
17. Трубачев О. Н. *Indoarica* в Северном Причерноморье. – М., 1999.
18. Успенская Е. Н. Раджути. Рыцари средневековой Индии. – М., 2000.
19. Янко М. П. Топонімічний словник України. – К., 1998.
20. Law B. Ch. Historical Geography of Ancient India. – New Delhi, 1984.
21. Paranavitana S. The Story of Sigiri. – Colombo, 1972.

Степан Наливайко

Эпическая Индия и Древняя Украина – родственные ареалы: Гуджарат-Сураштра-Крым

Аннотация. Знакомство с древнеиндийским письменным памятником «Тиртха-ятра» («Паломничество к святым местам»), входящим в «Араньяку-парву», третью книгу «Махабхараты», и являющимся одним из важнейших источников для изучения истории, исторической географии, мифологии, философской и религиозной мысли не только Индии, но и Восточной Европы, позволило обнаружить в Украине ряд ареалов, где прослеживаются названия, общие с теми, которые имеют индийские места паломничества, зафиксированные в «Тиртха-ятре». Украинские ареалы: Крым, Закарпатье и Вольтыня, Киевщина, Черкасщина и Черниговщина, индийские – Пенджаб и Раджастан, Гуджарат и Сураштра. Рассмотрению и подробному анализу одного из наиболее интересных ареалов – Гуджарат-Сураштра, который имеет много общего с ареалом Украина-Крым, посвящена статья.

Ключевые слова: украинознавство, индоарика, этимология, санскрит, «Махабхарата», «Тиртха-ятра», Гуджарат, Сураштра, Дварака, Дверень, Крым, гуджары, козары, древнеиндийские и древнеукраинские божества, имена, названия.

Stepan Nalyvaiko

Epic India and ancient Ukraine – connected areas: Gujarat - Saurashtra - Crimea

Annotation. Familiarity with ancient Indian monument «Tirtha-Yarta» (pilgrimage to the holy places) from «Aranyaka Parva», the third book of «Mahabharata», which is one of the paramount sources for study of history, historical geography, mythology, philosophical and religious thought not only in India, but also Eastern Europe, gave an opportunity to display a chain of areas in Ukraine, where researches can trace some names, similar with those in Indian pilgrimage places, recorded in the monument. Ukrainian areas: Crimea, Zakarpattia and Volyn, Kyiv region, Cherkassy and Chernihiv regions and Indian – Punjab, Rajasthan, Gujarat and Saurashtra. This article is dedicated to detailed analysis of one of the most interesting areas Gujarat – Saurashtra, which has a lot in common with areas Ukraine –Crimea.

Key words: Ukrainian studies, Indoarica, etymology, Sanskrit, «Mahabharata», «Tirtha-Yarta», Gujarat, Saurashtra, Ukraine, Crimea, Dvaraka, Dveren, Gujars, Cossars, ancient Indian and Ukrainian deities, names.